

CONSIDERACIONS SOBRE L'ESTUDI DEL PATRIMONI DOCUMENTAL I BIBLIOGRÀFIC*

Jesús Alturo i Perucho

El patrimoni documental i bibliogràfic del nostre país és realment remarcable. I no tant pel nombre de còdexs conservats: uns tres mil, en estat més o menys íntegre, amb una cronologia anterior a la difusió de la impremta, i possiblement el triple, pel cap baix, en estat fragmentari,¹ fet que ens col·loca en una modesta, però, en tot cas, digna posició dins el panorama europeu, com pel nombre i la qualitat dels documents d'arxiu, que ens situen, inequívocament, als primers llocs d'Europa, sense comptar ara les més que notables col·leccions epigràfiques.

Com que m'adreço a joves historiadors, potser valdrà la pena de començar recordant algunes de les característiques d'aquest bé de Déu de documents que custodien els nostres arxius i alguns de forans amb documentació catalana. Abstracció feta dels cinc fragments de documents d'època visigoda descoberts fa pocs anys a l'Arxiu Històric Nacional de Madrid, tres d'ells probablement d'origen tortosí,² la documentació catalana comença com una seriació ininterrompuda l'any 815, amb un diploma de l'Arxiu de la Catedral d'Urgell, un dels més rics de Catalunya.³ Del segle IX, són gairebé un centenar els documents originals conservats —alguns palimpsestos—, però si comptem les còpies de diplomes d'aquesta centúria el nombre arriba als 350.⁴ Per al segle X, un insigne historiador de la nostra terra, el professor Pierre Bonnassie, calculava uns 5.000 documents ara fa uns anys,⁵ però els editors de *Catalunya carolíngia*, obra en curs des de fa temps i que actualment sembla tornar a rutllar, pensen arribar als 7.000 diplomes. Fer un càlcul de la documentació dels segles XI, XII o posteriors seria, segurament, arriscat, però és evident que a mesura que avancen les centúries el nombre de documents es multiplica a un ritme tan creixent que potser foren aplicables les paraules de Pablo, el protagonista entranyable del *Buscón*: “Seria congoja de la Aritmética hallar su número...”⁶ I això que les pèrdues del nostre patrimoni bibliogràfic i documental han estat moltes i reiterades. Les guerres, la incúria i fins i tot la veritable desídia, és a dir, les filles predilectes de la ignorància, han estat més perjudicials que els corcs, les rates i la humitat, d'acció tenaç, però no tan contundent.⁷

Des de l'antiguitat fins als nostres dies, tots els historiadors seriosos han recorregut a les fonts documentals per fonamentar llurs interpretacions, però no tots han esmerçat el seu temps en l'edició de la documentació consultada per estalviar el temps dels altres interessats en els mateixos temes. Uns no ho han volgut fer, d'altres no n'han sabut.

Al nostre país, la primera col·lecció diplomàtica important és la de l'arquebisbe Peire de Marca, que va publicar el seu secretari E. Baluze, l'encara avui insubstituïble *Marca hispanica siue limes Hispanicus*, editada a París el 1688. També els grans erudits del segle XVIII van sentir la necessitat de publicar les nostres fonts. Campillo, Caresmar, Pasqual, Martí, noms il·lustres de l'escola històrica del monestir de les Avellanes,⁸ que van concebre la idea de dur a terme una *Història eclesiàstica de Catalunya*, amb la publicació del seu monàsticon, dels seus episcopologis i sínodes, van despullar, tot regestant-los i copiant-los, una

gran quantitat de documents. Gràcies a aquests erudits, avui encara tenim notícia d'alguns documents els originals dels quals s'han perdut. Una obra com els *Sacra Cataloniae antiquitatis monumenta*, del pare Pasqual, malauradament encara inèdita, és de consulta obligada per als medievalistes de qualsevol orientació temàtica.⁹

El segle XIX ens va donar Alart per al Rosselló,¹⁰ Bofarull per als documents inèdits de l'ACA,¹¹ Flórez per a la part catalana de la seva *España sagrada*,¹² i Villanueva per a diverses regions dels Països Catalans amb el seu amè i profitós *Viage literario a las iglesias de España*.¹³

La nostra centúria, ja gairebé centenària, va començar amb les aportacions del prolífic Miret i Sans,¹⁴ productiu des del final del segle XIX, i va continuar amb els regestos tan ben fets de Mas per a Barcelona,¹⁵ els de Botet per a Girona,¹⁶ amb les edicions de Pujol per a l'Urgell¹⁷ i, ja més avançat el segle, amb les aportacions modernes del professor F. Udina, que ens va posar a l'abast els documents més antics de l'ACA¹⁸ i el cartoral de Santes Creus.¹⁹ Cal destacar també F. Miquel Rossell, editor del *Liber Feudorum Maior*,²⁰ J. Rius, transcriptor del cartoral de Sant Cugat,²¹ J. Soler, autora de la publicació del cartoral de Sant Serni de Tavèrnoles,²² sense oblidar, naturalment, el mestre Ramon d'Abadal, amb els volums, pulcrament editats per l'Institut d'Estudis Catalans, de *Catalunya carolíngia*.²³

No pretenc pas de fer un repàs de totes les col·leccions diplomàtiques i cartorals donats a la impremta. Fa uns anys ja vaig presentar-ne un panorama juntament amb el doctor J. Marquès,²⁴ que, gràcies a Déu, ja ha quedat envellit, perquè el ritme de publicació de fonts és darrerament força acceptable. I els causants d'aquest envelliment són, en primer lloc, el pare C. Baraut, editor constant i infatigable de la documentació urgellenca,²⁵ el mateix J. Marquès,²⁶ dedicat sobretot, però no exclusivament, a fonts gironines; l'actiu equip de Vic, principalment amb Mn. M. S. Gros i R. Ordeig,²⁷ autor aquest darrer d'un aplec sistemàtic de les actes de dotació de les esglésies catalanes.²⁸ I força altres autors, d'activitat potser no tan febril, entre els quals m'incloc, i que ens aixopluguem sovint a la Fundació Noguera, que en pocs anys s'ha convertit en la referència més important de les actuals edicions documentals. No deixa de ser curiós —i una mica trist— que aquestes obres, en general d'una alta qualitat científica, ja no trobin en les nostres universitats i acadèmies llur vehicle natural de difusió.

Però si ja s'ha fet molt, el que queda per fer encara és més. En primer lloc perquè la riquesa documental encara dóna de si, i en segon lloc perquè el temps no passa debades per a algunes edicions que, en alguns casos, caldria revisar puntualment i, en altres, refer del tot.

Entre les primeres tasques o, potser millor, la primera tasca a realitzar és l'inventari pendent de tots els fons documentals custodiats als nostres arxius. S'hauria d'ajudar els arxivers amb els mitjans humans i econòmics pertinents, perquè prioritzessin aquesta feina, sense la qual les altres sempre aniran coixes.

* Aquest text recull la ponència presentada a les *Primeres Jornades de Joves Historiadors del Vallès*, celebrades a l'Ateneu de Cerdanyola del Vallès del 20 al 25 de novembre de 1995.

Caldria impulsar les edicions en curs: l'esmentada *Catalunya carolíngia*²⁹, els *Libri Antiquitatum* de la catedral de Barcelona³⁰, els altres cartorals i documents inèdits de les nostres principals institucions eclesiàstiques, les moltes tesis doctorals amb apèndixs documentals, per bé que s'hauria de procurar que aquests fossin veritables complements i no simples afegitons per augmentar el volum d'un treball sotmès al judici d'una comissió avaluadora.

Seria necessari també de fer un seguiment sistemàtic, al màxim d'exhaustiu possible, de les notables col·leccions privades de documents. No és infreqüent de trobar documents medievals als masos i cases pairals, com al Vallès, per exemple. A les comarques gironines fins i tot se n'hi troben de ben antics, dels segles X i XI.

D'altra banda, no s'ha de donar importància tan sols als documents medievals de naturalesa jurídica. Hi ha d'altres fonts d'una riquesa informativa d'un valor semblant o superior. Penso, en primer lloc, en les poc explotades visites pastorals, que al nostre país es conserven ja des del segle XIV, amb notícies precioses sobre la vida familiar i parroquial.³¹ Als protocols notariais, abundants des del segle XIII. Als inventaris plens d'informació sobre aspectes artístics, culturals i socials. I no voldria oblidar tampoc, és clar, l'atenció envers els còdexs, sencers o fragmentaris,³² sense el coneixement dels quals la història cultural del nostre país no es podrà escriure mai.

A més a més, ens calen aplecs documentals referits no sols a esglésies, monestirs i catedrals, sinó també a pobles —el Vallès té l'únic diplomatarí d'un poble publicat a tot Europa³³—, a grans personatges, continuant per la via del diplomatarí d'Oliba,³⁴ de sant Ramon de Penyaforat³⁵ o de sant Bernat Calvó,³⁶ i estenent-los també als grans comtes i comtesses, a tipologies documentals concretes, de les quals ja disposem de bons aplecs per a les cartes de població i franquícia,³⁷ les dotacions d'esglésies³⁸ i els testaments,³⁹ treballs tots possibles de fer perquè les fonts s'hi presten.⁴⁰

I centrant-me en els meus interessos, que giren entorn de la història de la cultura, permeteu-me que, una vegada més, insisteixi en la necessitat d'aïllar els documents literaris que apareixen en aquests conjunts documentals, en general tan rudes i d'expressió tan torturada, fet que pot permetre d'augmentar la nòmina dels nostres escriptors llatins medievals.⁴¹ N'hi haurà prou de recordar ara l'exemple d'Adanagild, secretari del bisbe Gotmar de Vic, que al segle IX signava alguns documents amb caràcters grecs o hi incorporava un hexàmetre com “in cuius merito surrexit limina templi”. O el cas de l'erudit comte i bisbe Miró Bonfill de Girona, oncle de l'abat i bisbe Oliba, que, seguint un costum present al nostre país des del segle IX, com acabem de veure, també incorporava hexàmetres en la redacció dels seus documents, a més de fer ús d'un estil literari ampul·lós, ple d'hel·lenismes, però, en qualsevol cas, exponent d'una capacitat d'expressió artística poc comuna entre els seus contemporanis.

Però n'hi ha altres casos. El darrer que he detectat és el canonge i jurista Ermengol d'Urgell,⁴² que al segle XI sap convertir passatges banals en frases com “Sicut prenominata sunt omnia et terminantur a prelibata quadrina climata, propter fames ualida que surrexit per circuitum nostrum importabilia in omni terra ab Italia usque ad Sanctum

Iacobum Gallecie, commutamus...” o sap començar el preàmbul d'un testament episcopal amb aquests termes: “Quoniam humana natura in exordio mundi similis Deo facta immortalis est ab omnipotenti Deo condita, nisi dolo antiqui hostis persuasa se loeto subiugaret haud coacta ac sponte propria transgressione uetiti pomi improba, ob quam corruit in mortem miserrime misera subiecitque se illi cui semper inest furia absque misericordia...”⁴³ que voldria dir, més o menys: “Com que la naturalesa humana des del començament del món fou feta semblant a Déu, va ser creada immortal per Déu omnipotent, si no fos que, induïda per l'engany d'un antic enemic, es va subjugar a la mort, no coaccionada, sinó espontàniament, per la transgressió d'una poma prohibida, per la qual, misera, va precipitar-se miserablement cap a la mort i va sotmetre's a aquell en qui sempre és present la ira sense misericòrdia...”. Estem parlant de documents de l'any 1093, d'una època amb pocs mitjans intel·lectuals, però amb un nivell cultural superior al que normalment hom creu.

I és que cal remarcar que els documents poden ser analitzats sota un punt de vista més ampli que l'estrictament històric, sovint limitat a aspectes rigorosament i exclusivament econòmics. Perquè, malgrat l'abundància de documents que recullen compres i vendes, els nostres avantpassats es dedicaven a d'altres activitats, a més de comprar i vendre alous. Particularment, els monestirs, i també les catedrals, d'un nivell cultural no pas menor, i de vegades culturalment superiors a aquells, eren centres d'irradiació cultural i espiritual.

No avaluar adequadament els aspectes estilístics dels documents pot donar lloc a la creació de personatges inexistents, a falses interpretacions històriques, en definitiva. La documentació catalana inclou des del segle XI i, sobretot, des del XII l'habitud d'alguns erudits, normalment canonges relacionats amb el món de l'ensenyament, de signar amb versos lleonins d'estructura rítmica.⁴⁴ Així ho va fer, per exemple, Arnau de Torroja i no pas, com s'havia interpretat, Arnau de Torrebenigna, amb la seqüència “His fauet Arnallo signo/rubra de Turre benigno”. Sols la comprensió d'aquests versos dona el nom correcte del personatge en qüestió.

Però no conèixer el comportament de la llengua dels escriptors també pot induir a d'altres errors. A partir del segle XIII, alguns signataris llatinitzen el seu cognom algunes vegades i d'altres el deixen amb la forma romànica. Així ho feia Berenguer d'Abella, que de vegades signava com a Berenguer d'Ape, (d'“apis”, “abella”), la qual cosa li ha valgut que algun historiador hagi dividit la seva persona en dues de diferents. A les centúries anteriors la llatinització del cognom era el més freqüent. Un personatge que es deia Bernat Guardasivens traduïa el cognom per “Aspicesiuenis”, però no us repetiré aquí tota la varietat de noms en què els editors han transformat aquesta llatinització. Recordaré tan sols la darrera que he vist: *Bernardus Aspice Siuenius*.

I és que no s'ha d'oblidar mai que qui fa una edició de documents, malgrat que aquests siguin majoritàriament de naturalesa paraliterària, s'ha de guiar pels provats criteris metodològics de la crítica textual, de la paleografia i de la diplomàtica. Altrament, podem donar, ni que sigui

involuntàriament, gat per llebre. Ja he dit abans que qui edita un document ha d'estalviar, en primer lloc, a un altre investigador el temps de tornar-lo a editar. I això amb independència del tipus de recerca que mogui aquell investigador. Cosa que s'aconseguirà només si hom fa bé, car és evident que una edició incorrecta comportarà sempre errors d'interpretació, ja siguin de caràcter històric, lingüístic o de qualsevol altra mena. Vegem-ne alguns altres exemples.

Acaba d'aparèixer el primer volum d'una obra magnífica d'antroponímia catalana, destinada a ser, des d'ara, un punt de referència obligat. En són autors els bons amics J. Moran i J. Bolòs. És clar que em refereixo al *Repertori d'antropònims catalans* (RAC),⁴⁵ una obra que pretén de recollir tots els noms de persona de Catalunya. I és natural que per dur a terme aquesta àrdua empresa els autors s'hagin hagut de basar en documents publicats i, en buidar aquestes publicacions, és fàcil que els errors que hi havia infiltrats a les edicions hagin passat inadvertidament al recull d'antropònims. I la culpa no és, insisteixo, de Moran ni de Bolòs —la culpa potser no és de ningú, perquè només qui mai no escriu no s'equivoca mai; i possiblement és millor equivocar-se alguna vegada que no pas guardar-se un saber, mai no del tot pur, per a un gaudi exclusiu i, per tant, estèril⁴⁶—. Doncs bé, en aquest repertori apareixen noms com *Oreta*, que és *Oreza*; *Bettkar*, que és *Bekar*; *Emegarius*, que és *Remegarius*; *Eldelecus*, que és *Eldalecus*; *Baldomares*, que és *Baldemares*; *Mascarion*, que és *Mascaron*; *Froila*, que és *Fruia*; *Fleriza*, que és *Feriza*; *Gesenfredus*, que és *Gescalfredus*...

Uns anys abans també s'havia escolat entre el repertori de noms propis de D. Kremer⁴⁷ un ben curiós *Tomarico*. El suposat antropònim apareixia a la seqüència "Eroigius cognomen Tomarco", que naturalment s'ha de llegir "Eroigius cognomento Marco".

Els mateixos índexs de les col·leccions documentals ofereixen més exemples d'aquest estil, unes vegades deguts a l'editor actual, però d'altres, quan el document és una còpia, a l'autor antic del trasllat. Un d'aquests va transformar el nom Guillem en *Fruteim*. Però editors moderns han transformat un Boet o Bovet en *Boeci*, un Sexet en *Fexet*, un Iozbertus en *Lozbertus* i s'han inventat un *Senfredus Ypo*, *leuita* per referir-se a un Senfred subdiaca o sotslevita, un "retro altare" s'ha convertit en un *Petro altare*, la conjunció concessiva "acsi" ha esdevingut cognom en *Arnallus Acsi indignus sacer*, un pronom "tumet" ha passat a nom de fonts en *Tumet Guillelmus*, un "Signum Stephanus" (o, potser, "Stephani") s'ha llegit *Sanctus Stephanus*. N'hi ha que no han tingut pudor de transformar unes "casis" en *cacis*, ni els ha importat, malgrat el context, de fer d'un "auribus" un *moribus* o d'un "indicante" un *iudicante*, ni crear neologismes com *imar Dei* en lloc d'"in ira Dei", ni els escandalitza i ni tan sols els sobta de fer d'una prole una *plebe*, ni d'un "servicium curialem" un *servicium carnalem*.

Si els acadèmics de la Real Academia de Cultura Valenciana llegien la transcripció d'un document valencià del 1371, potser trobarien nous "arguments" per separar el valencià del català o, si voleu, el català del valencià. I és que s'hi llegeix, per exemple, "e com açò és veritat escribo

de la mia mà". Aquest *escribo* és, sens dubte "escriu-o". I més endavant encara hom pot llegir: "Item comprà madona l'alberch d'en Vilar del imudas digous a VI", quan el que cal interpretar és "Item comprà madona l'alberch d'en Vilardel i mudà's digous dia VI".

La simple absència d'una coma pot fer canviar la condició professional d'un individu. I així, el conegut escrivà de Barcelona Pere de Corró⁴⁸ és fet, per aquest motiu, sacerdot en el regest d'un testament sacramental.

El desenvolupament incorrecte de les abreviatures fa, massa sovint, d'un *quoniam* un *quem* < *qm*, o pot convertir un "Petrus de Castro qui tunc preerat" en un *Petrus de Castro qui tunc perierat*.

Ja fa bé el professor Bastardas de qualificar aquests noms de mots fantasma!⁴⁹ I no cal ni dir que aquestes formes aberrants acostumen a ser testimoniatges només una vegada. Per tant, com a primera conclusió, compte amb els *hapax legomena*, que són la millor reserva per a una antologia del disbarat científic.

És cert, però, que alguna vegada els errors de transcripció han comportat un millor resultat final. Però tan sols en conec dos, de casos, i sempre dins l'àmbit de l'estricta literatura. El primer és del poeta francès Malherbe, que en compondre un poema en honor de Rosette, la filla morta del senyor Dupèrier, va escriure aquest vers: "Et Rosette a vécu ce que vivent les roses", i el linotipista, més inspirat, li va canviar la redacció pel vers, notablement millorat: "Et rose elle a vécu ce que vivent les roses".⁵⁰ També sembla que el nostre poeta Gimferrer va ser adequadament corregit pels fets que mouen els errors de transmissió textual. El seu bellíssim poema "Una sola nota musical para Hölderlin", del poemari *Arde el mar*,⁵¹ començava: "Si pierdo la memoria, qué perezosa", i les muses també van il·luminar el linotipista, en fer-li escriure: "Si pierdo la memoria, qué pureza". Però cap de les nou filles de Zeus i Mnemòsine no ha inspirat mai, que jo sàpiga, els editors de documents antics.

I si els editors de documents medievals oferim perles com les que acabem de veure als lingüistes, els historiadors no queden pas sense regal. Ja que som al Vallès, permeteu-me que citi un exemple que vaig descobrir en publicar el diplomatar de Polinyà. En ocupar-se de la sagrera, una historiadora, que la confon amb els sagraments, va fer d'un "Sanlani Petro" un *Sanlani presbitero* i pare de família. Tot l'embolic va ser causat per un enllaç gràfic, *et*, dins el nom de *Petro*. I no és que jo negui la presència de nicolaisme a la Catalunya medieval, però certament aquest Sal·la era casat; això sí, no era pas sacerdot.

La documentació de Polinyà pot oferir encara algun altre exemple divertit d'error històric provocat per una mala lectura. Si haguéssim de fer cas d'un erudit anònim del segle XVIII que ens va deixar els regestos d'alguns diplomes originals perduts, un tal Jaume de Palomar en dictar testament el 1145 hauria llegat entre els seus béns el valor de "un buey y 8 huevos". Ningú assenyat no dubtarà aquí que els vuit ous van ser vuit ovelles, perquè l'autor del regest va confondre "oues" amb *ouos*.

Més enllà de la hilaritat —o bé la preocupació seriosa— que pot provocar algun d'aquests lapsus, m'interessa de

destacar que disciplines com la paleografia o la diplomàtica –o la mateixa filologia llatina⁵²– no poden ser considerades ciències auxiliars, com alguns detractors pretenen. Són ciències autònomes que poden servir d'auxiliars a altres disciplines, com la química serveix de vegades d'auxiliar a la paleografia o bé a la codicologia, quan analitzem els components de les tintes. Són ciències autònomes i fonamentals, el desconeixement de les quals pot induir-nos a errors substancials, desproporcionats.

Deia al començament que el nombre de còdexs catalans anteriors al segle XVI, sense ser tan extraordinari com el dels documents, no era pas negligible. A més, cal sumar a aquest patrimoni el dels incunables i d'altres impresos antics. Amb tot, aquí la feina per fer potser encara és més gran. I és que a l'escassetat d'especialistes i, sobretot, de mitjans, cal sumar el molt de temps que es requereix per estudiar bé un sol manuscrit, o, fins i tot, un imprès antic, la qual cosa alenteix la recerca i sovint també provoca desànim, més que res per la manca de suport institucional. I això que les nostres biblioteques custodien exemplars únics a tot Europa, com la gramàtica d'Usuard, o que un autor com Cromaci d'Aquileia és conegut, en bona part, gràcies a una família de còdexs copiats a Catalunya al segle XII.

Ara fa sis anys, es va celebrar a la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona un simposi internacional sobre els orígens de Catalunya. Se m'hi va encomanar una ponència en què presentés l'estat de la qüestió dels estudis sobre la cultura llatina medieval al nostre país. Les conclusions i les desiderata amb què acabava, malauradament, no crec que, ara per ara, estiguin superades. Per això les assumeixo de nou com a encara necessàries. Hi deia aleshores: "Cal donar noves edicions crítiques dels autors llatins d'origen català i editar les obres que encara queden inèdites, acompanyades dels preceptius estudis codicològics i, si és possible, de bones anàlisis estilístiques i literàries, que ens permetin algun dia la confecció de la nostra història literària expressada en llatí. Per això no sols és urgent, sinó imprescindible saber què guarden els tresors dels nostres rics arxius i biblioteques, per a la qual cosa ens hem de fornir de bons i exhaustius catàlegs que prenguin en consideració també els testimonis codicològics fragmentaris. Fóra, així mateix, desitjable procedir a un buidatge sistemàtic de les fonts documentals que esmentin llibres o facin referència a mestres o a escoles, per tal de completar el coneixement de la realitat cultural del nostre passat; disposar de col·leccions diplomàtiques editades amb fidelitat paleogràfica i rigor crític pot ajudar molt a aquesta tasca. No s'han d'oblidar els estudis monogràfics sobre les nostres personalitats intel·lectuals més remarcables, semblants als ja empresos entorn de la figura cabdal d'Oliba. Cal prosseguir les anàlisis concretes lingüísticoliteràries i paleogràfiques dels textos i dels diplomes, agrupats per àrees geogràfiques i per períodes cronològics, a fi de distingir amb precisió els nivells culturals dels diferents ambients. I segurament cal no oblidar que la realització de totes aquestes tasques, possibles i necessàries, avui dia no poden ésser fruit de l'esforç individual i solitari, sinó d'una planificació coordinada, que hauria de tenir el seu suport lògic en les estructures departamentals de les nostres universitats."⁵³ Que així sigui i tant de bo que d'aquí a sis anys no ens hàgim de repetir tant textualment!

NOTES

1. A. M. MUNDÓ, "Les col·leccions de fragments de manuscrits a Catalunya": *Faventia*, 2/2, Barcelona, 1980, p. 115-123 i J. ALTURO, "Els estudis sobre fragments i membra disiecta de còdexs a Catalunya. Breu estat de la qüestió": *Revista Catalana de Teologia*, 13/2, Barcelona, 1988, p. 431-450.
2. A. M. MUNDÓ, *Los diplomas visigodos originales en pergamino. Transcripción y comentario*, Universitat de Barcelona, 1974.
3. J. ALTURO, "Manuscrits i documents llatins d'origen català del segle IX": *Symposium internacional sobre els orígens de Catalunya (segles VIII-XI)*, I, Barcelona, p. 273-280.
4. J. ALTURO, "El conocimiento del latín en la Cataluña del siglo IX: un capítulo de su historia cultural": *Euphrosyne*, nova série, XXI, Lisboa, 1993, p. 301-318.
5. P. BONNASSIE, *Catalunya mil anys enrera (segles X-XI)*, I, Barcelona, 1979, p. 17.
6. Dóna xifres actualitzades sobre el nombre de documents custodiats a diversos arxius catalans i fa alhora una bona presentació de tots els aspectes relatius als diplomes P. PUIG i USTRELL, *Els pergamins documentals*, Barcelona, 1995.
7. Pel que fa a les diverses causes que poden deteriorar els documents, vegeu C. BELLO i A. BORRELL, *Conservació de documents de gran format*, Lleida, 1995.
8. Vegeu al respecte E. CORREDERA, *La Escuela Histórica Avellanense*, Barcelona, 1962.
9. Es tracta, com és sabut, del cèlebre ms. 729 de la Biblioteca de Catalunya.
10. B. ALART, *Cartulaire roussillonnais*, Perpinyà, 1880 i *Documents sur la langue catalane des anciens comtés de Roussillon et de Cerdagne*, Paris, 1881.
11. P. BOFARULL, *Colección de documentos inéditos del Archivo General de la Corona de Aragón*, Barcelona, [1847] 1912.
12. E. FLÓREZ, *España Sagrada. Theatro geográfico-histórico de la Iglesia de España*, 52 vol., Madrid (t. 24-25, Tarragona; t. 28, Vic; t. 29, Barcelona; t. 43-45, Girona; t. 46-47, Lleida-Roda).
13. J. VILLANUEVA, 22 vol., Madrid-València, 1803-1852.
14. J. MIRET i SANS, "Investigaciones sobre el vizcondado de Castellbó, con datos inéditos de los condes de Urgel y de los vizcondes de Ager", Barcelona, 1899; "El més antig text literari escrit en català, precedit per una col·lecció de documents dels segles XIè, XIIè i XIIIè": *Revista de Bibliografia Catalana*, IV/7, Barcelona, 1904, p. 5-47; "Documents en langue catalane (haute vallée du Sègre, XIe-XIIe siècles)": *Revue Hispanique*, 19, Paris, 1908, p. 6-19; "Aplech de documents dels segles XIè i XIIè per a l'estudi de la llengua catalana": *Bulleti de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona*, VI, Barcelona, 1911-1912, p. 348-357 i 381-395; "Pro sermone plebeico": *Ibidem*, VII, 1913-1914, p. 101-115 i 163-185; "Los noms personals y geográfichs de la encontrada de Terrassa en los siglos Xè y XIè": *Ibidem*, VII, 1913-1914, p. 385-407 i 485-509; "Els noms personals y geográfichs de la encontrada d'Organyà en los siglos Xè y XIè": *Ibidem*, VIII, 1915-1916, p. 414-444 i 522-546.
15. J. MAS, *Notes històriques del bisbat de Barcelona*, vol. IX-XIII; *Rúbrica dels Libri Antiquitatum de la Seu de Barcelona*, Barcelona, 1909-1914.
16. J. BOTET i SISÓ, "Cartoral de Carles Many. Índex cronològic del Cartoral de la Cúria eclesiàstica de Girona, anomenat 'Carlo Magno'": *Bulleti de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona*, III, Barcelona, 1905-1906, p. 92-99, 166-172, 249-254, 324-329, 407-410, 479-483, 550-557; *Ibidem*, IV, 1907-1908, p. 41-46, 122-126, 180-191, 241-247, 320-329, 416-424, 469-487 i 503-517.
17. P. PUJOL, *Documents en vulgar dels segles XI, XII i XIII procedents del bisbat de la Seu d'Urgell*, Barcelona, 1913.
18. F. UDINA MARTORELL, *El archivo Condal de Barcelona en los siglos IX-X. Estudio crítico de sus fondos*, Barcelona, 1951.
19. F. UDINA MARTORELL, *El "Libre Blanch" de Santes Creus (Cartulario del siglo XII)*, Barcelona, 1945.
20. F. Miquel ROSELL, *Liber Feudorum Maior. Cartulario real que se conserva en el Archivo de la Corona de Aragón*, 2 vol., Barcelona, 1945.
21. J. RIUS SERRA, *Cartulario de "Sant Cugat" del Vallès*, 3 vol., Barcelona, 1945-1947 i, recentment, Índices, Madrid, 1981.
22. J. SOLER GARCIA, *El Cartulario de Tavèrnoles*, Castelló de la Plana, 1961.
23. R. D'ABADAL, *Catalunya Carolíngia*, vol. II, *Els diplomes carolingis a Catalunya*, Barcelona, 1926-1952; *Catalunya Carolíngia*, vol. III, *Els comtats de Pallars i Ribagorça*, Barcelona, 1955; i, encara, "Com neix i com creix un gran monestir pirinenc abans de l'any mil: Eixalada-Cuixà": *Analecta Montserratensis*, Montserrat, VIII, 1954-1955, p. 125-337.

24. J. ALTURO; J. MARQUÉS, "La publicació de col·leccions documentals": *Arxiu de Textos Catalans Antics*, 5, Barcelona, 1986, p. 305-324.
25. N'hi ha prou de veure les seves edicions a *Urgellia*, la Seu d'Urgell, des del volum I, de 1978, fins ara.
26. J. MARQUÉS, *Cartoral, dit de Carlemany, del bisbe de Girona (segles IX-XIV)*, 2 vol., Barcelona, 1993; *Escriptures de Santa Maria de Vilabertran (968-1300)*, Figueres, 1995, i, encara, ha tingut cura de l'edició d'E. PRUENCA, *Diplomatari de Santa Maria d'Amer*, Barcelona, 1995.
27. Curadors de la magnífica obra d'E. JUNYENT, *Diplomatari de la Catedral de Vic. Segles IX-X*, Vic, 1980 i s.
28. R. ORDEIG, *Les dotaries de les esglésies de Catalunya (segles IX-XII)*, Vic, 1993-1994.
29. L'Institut d'Estudis Catalans prossegueix aquesta tasca.
30. Aquests dies acaba d'aparèixer el primer volum del *Diplomatari de la Catedral de Barcelona*, vol. I, *Documents dels anys 844-1000*, a cura d'A. FÀBREGA, amb l'estudi de J. BAUCÉLLS, *Datació dels documents de la Catedral de Barcelona (segles IX-XIII)*.
31. Vegeu, per exemple, J. M. MARTÍ BONET, *Ponç de Gualba, obispo de Barcelona (a. 1303-1334). Visitas pastorales y registro de comunas*, vol. I, *Las visitas pastorales y los "comunales" del primer año del pontificado del obispo de Barcelona Pons de Gualba (a. 1303)*, Arxiu Diocesà de Barcelona, 1983.
32. J. ALTURO, "Els estudis sobre fragments i membra disiecta de còdexs a Catalunya. Breu estat de la qüestió", *op. cit.*, 1988 i "Métodos y posibilidades de estudio en historia del libro, con especial atención al código gótico hispano": *Signo. Revista de Historia de la Cultura Escrita*, 2, Universidad de Alcalá de Henares, 1988, p. 133-170.
33. J. ALTURO, *Diplomatari de Polinyà del Vallès. Aproximació a la història d'un poble del segle X al XII*, Universitat Autònoma de Barcelona, 1985.
34. E. JUNYENT; A. M. MUNDÓ, *Diplomatari i escrits literaris de l'abat i bisbe Oliba*, Barcelona, 1992.
35. J. RIUS SERRA, *San Raimundo de Penafort. Diplomatarium (Documentos, vida antigua, crónicas, procesos antiguos)*, Barcelona, 1954.
36. E. JUNYENT, *Diplomatari de sant Bernat Calvó, abat de Santes Creus, bisbe de Vic*, Reus, 1956.
37. J. FONTRIUS, *Cartas de población y franquicia de Cataluña*, I, Textos, Madrid-Barcelona, 1969.
38. Vegeu la nota 28.
39. A. UDINA, *La successió testada a la Catalunya altomedieval*, Barcelona, 1984.
40. G. CASTANYER fa objecte de la seva tesi doctoral una altra tipologia documental, les *Actes d'esponsalícis de Catalunya (segles IX-XII)*. *Estudi i edició*.
41. J. ALTURO, "La cultura llatina medieval a Catalunya. Estat de la qüestió": *Symposium Internacional sobre els orígens de Catalunya (segles VIII-XI)*, vol. I, Barcelona, 1991, p. 21-48; *El conocimiento del latín en la Cataluña del siglo IX*, *op. cit.*
42. Aquest, fins i tot, incloïa versos de les *Psychomachia* de Prudenci en la redacció dels seus documents. Vegeu al respecte P. J. QUETGLAS, "Nota sobre la cultura dels escriptors medievals a Catalunya": *Humanitas in honorem A. Fontán*, Madrid, 1992, p. 313-317, en concret, p. 317.
43. C. BARAUT, "Els documents, dels anys 1093-1100, de l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell": *Urgellia*, VIII, la Seu d'Urgell, 1986-1987, doc. 1.107, p. 30-34.
44. Confio que aviat podré oferir el *Corpus de signatures rítmiques de la Catalunya medieval*.
45. Publicada per l'Institut d'Estudis Catalans el 1994.
46. Sobre aquest punt en semblen molt encertades les paraules de Josep Pla adreçades a Francesc de B. Moll: "Ens hem tornat molt primmirats, senyor Moll! Hem trobat un argument per a la nostra indolència: la perfecció. Amb l'excusa que les coses perfectes són inassolibles ens dediquem al *dolce far niente*. La perfecció? Vostè té alguna idea sobre l'existència d'alguna cosa perfecta? Quan en conegui alguna, em faci un senyal i li ho agrairé. Però no fer-les perquè no es poden fer perfectes és una infecta simulació d'intel·ligència". J. PLA, *Obra completa*, vol. 16, *Homenots*, segona sèrie, "Francesc de B. Moll i la història del diccionari (1903)", Barcelona, 1970, p. 326.
47. D. KREMER, *Die germanischen Personennamen in Katalonien. Namensammlung und Etymologisches*, Barcelona, 1969-1972.
48. Cal parar esment, també, a no confondre l'escriptor Pere de Corró pare amb el fill homònim. Aquest sols es qualificà de *iunior* mentre que el fill aprengué l'ofici i l'escriptura del pare, cosa que fa que la lletra de tots dos sigui molt semblant, ha provocat, qualche vegada, la confusió dels dos personatges. Vegeu al respecte J. ALTURO, *L'Arxiu antic de Santa Anna de Barcelona del 942 al 1200. (Aproximació històrico-lingüística)*, vol. I, Barcelona, 1985, p. 68-70.
49. J. BASTARDAS, "Mots fantasmes del llatí medieval de Catalunya": *Estudis Romànics*, VIII, Barcelona, 1961, p. 1.
50. F. MALHERBE, *Oeuvres poétiques*, edició de M. Simon, París, 1972, p. 102.
51. P. GIMFERRER, *Arde el mar*, edició de J. Gracia, Madrid, 1994, p. 132. Haig de dir, però, que el curador d'aquesta edició omette la referència a aquest detall que conec per font fidedigna.
52. El bandejament creixent a què els plans d'estudi sotmeten el llatí, si no es corregeix, va camí de deixar les noves generacions d'investigadors en el camp de les humanitats sense la principal eina que possibilita la comprensió del nostre passat i de la cultura que ha format la nostra mentalitat i la nostra manera de viure.
53. J. ALTURO, "La cultura llatina medieval a Catalunya", *op. cit.*, 1991, p. 47-48.